

Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

Journal of Academic Language and Literature

(Cilt/Volume: 7, Sayı/Issue: 1, Nisan/April 2023)

Yusuf YILDIRIM

Doç. Dr., Sivas Cumhuriyet
Üniversitesi

yasef_yildirim@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-0324-3927>

**Abdullah Cevdet'in *Dilmestî-i
Mevlânâ*'sı Üzerine**

About Abdullah Cevdet's "Dilmesti-i Mevlana"

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 15.02.2023

Kabul Tarihi/Accepted: 06.03.2023

Yayın Tarihi/Published: 30.04.2023

Atıf/Citation

Yıldırım, Y. (2023). Abdullah Cevdet'in *Dilmestî-i Mevlânâ*'sı üzerine. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 7(1), 727-746. <https://doi.org/10.34083/akaded.1251630>

Yıldırım, Y. (2023). About Abdullah Cevdet's *Dilmesti-I Mevlana*. *Journal of Academic Language and Literature*, 7(1), 727-746. <https://doi.org/10.34083/akaded.1251630>

Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.

This article was checked by iThenticate.

Öz

Abdullah Cevdet son dönem Osmanlı aydını ve siyaset adamıdır. Doktor, şair ve feylesof sıfatlarıyla tanınan Abdullah Cevdet daha çok Batılı filozoflardan edindiği birtakım materyalist düşünceleri, yayımladığı yazılarla Osmanlı topraklarında yayması dolayısıyla dindar insanların samimi duygularını rencide eden bir yazar olarak tanınmıştır. Bu yüzden sürekli dinsizlikle suçlanmış, cenaze namazının kılınması bile uygun görülmemiştir. Osmanlının son dönemlerinde ortaya çıkan Batıcılık akımının en önde gelen temsilcisidir. Fikirleriyle meşrutiyet düşüncesine yön vermiştir. Shakespeare, Byron, Schiller gibi Batılı yazarlardan Sa'dî, Ömer Hayyam ve Mevlânâ'ya uzanan geniş bir alanda tercüme yapmıştır. Yazılarının birçoğu kışkırtıcı, eleştirel yazılardı. Dozy'nin İslam'ı ve Hz. Peygamber'i eleştiren kitabını *Târîh-i İslamiyye* adıyla Türkçeye tercümesi sebebiyle ağır eleştirilere maruz kalmıştır. Abdullah Cevdet *Dilmestî-i Mevlânâ* isimli eserinde Mevlânâ'dan seçtiği birtakım şiirleri Türkçeye uyarlamıştır. Sözde "Mevlânâ hayranlığı" ile kaleme aldığı bu kitapta sufi bir şahsiyet ve bir İslâm âlimi olan Mevlânâ'dan ziyade Abdullah Cevdet'in zihninde tezahür eden Mevlânâ ortaya çıkmaktadır. Bu makalede söz konusu eserin ortaya çıkış macerası ve eserin muhtevasına dair bir inceleme yürütülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Abdullah Cevdet, Mevlânâ, Tasavvuf Şiiri, Türk Edebiyatı, Tercüme, Osmanlı Edebiyatı.

Abstract

Abdullah Cevdet is a late Ottoman intellectual and politician. Abdullah Cevdet, who appeared as a doctor, poet and philosopher, was known as a writer who offended the sincere feelings of religious people because he spread some materialist ideas, which he acquired from Western philosophers, in the Ottoman lands with his published articles. For this reason, it was not considered appropriate to even perform the funeral prayer by being constantly accused of irreligion. He is the most prominent representative of the Westernism movement that emerged in the last period of the Ottoman Empire. He guided the idea of legitimacy with his ideas. He translated a wide range of fields from Western writers such as Shakespeare, Byron, Schiller to Sa'dî, Ömer Hayyam and Mevlânâ. Many of his writings were provocative, critical. Dozy's Islam and Hz. The translation of his book, which criticizes the Prophet, into Turkish, under the name of Târîh-i İslamiyye, was subjected to heavy criticism. Abdullah Cevdet adapted some of the poems he chose from Mevlânâ into Turkish in his work Dilmestî-i Mevlânâ. In this book, which he wrote with the so-called "admiration of Mevlana", Mevlana appears as a Sufi personality and an Islamic scholar in the mind of Abdullah Cevdet rather than Mevlana. In this article, an investigation has been carried out on the emergence of the work in question and the content of the work.

Keywords: Abdallah Cevdet, Mewlana, Sufi Poetry, Turkish Literature, Translation, Ottoman Literature.

Giriş

Abdullah Cevdet'in (ö. 1932) *Dilmestî-i Mevlânâ* isimli eseri, 1921 yılında yazarın Mevlânâ'ya duyduğu "hayranlığın" bir ifadesi olarak neşredildi. Eser, Celal Nuri'nin (ö. 1932) *İctihâd Dergisi*'nin 82. sayısında yayımlanan bir makalesinde (Nuri, 1329b), Mevlânâ ile İbnü'l-Arabî hakkında sarf ettiği olumsuz sözlere bir reddiye olarak kaleme alınmıştır. Hz. Peygamber'in dehasının ele alındığı söz konusu makalede Celal Nuri, sözü "mezcûb Muhyiddîn-i Arabî ve biçâre Celâleddîn-i Rûmî gibi dervişler nerede, Muhammedü'l-emîn gibi şeh-süvârân-ı meydân-ı icrâat nerede?" cümlesine getirerek, Hz. Peygamber'in üstünlüğünü tasavvuf erbabını yermekle kanıtlamaya çalışır. Zira ona göre Hz. Peygamber, asla bir mutasavvıf değildi; o, "ulü'l-azm bir sâhib-i siyâset, ince bir diplomat ve mâhir bir vâzî'-ı diyânet"ti.

Sûfi geleneğe karşı serdedilen bu sözlerin, Abdullah Cevdet dışında dönemin diğer yazarları arasında pek yankı bulmadığını söylemek mümkündür. Dönemin İslamcı dergileri *Sebîlürreşâd*, *Hayru'l-kelâm* ve özellikle tasavvufî makalelerin ağırlıklı olduğu *Cerîde-i Sûfiyye*'de bu sözlere dair herhangi bir eleştiriye rastlanmaz. Celal Nuri'nin mezkûr makalesinden yaklaşık bir hafta sonra *Cerîde-i Sûfiyye*'de Ahmed Reşid imzasını taşıyan "Hazret-i Mevlânâ Celâleddin-i Rumi" başlıklı bir yazı (Reşid, 1329, s. 280) yayımlansa da burada Celal Nuri'nin sözlerine karşı herhangi bir cevap söz konusu değildir; yazıda yalnızca Mevlânâ'nın hayatı oldukça muhtasar bir şekilde ele alınır. Peki, sûfi şahsiyetleri müdafaa etmek Abdullah Cevdet gibi, fikirleri dolayısıyla sürekli eleştirilen, yazılarıyla materyalizmin savunuculuğunu yaptığı bilinen, özellikle Hz. Peygamber'in hayatını marazi psikoloji ile açıklamaya çalışan müsteşrik R. Dozy'nin *Târih-i İslamiyye*'ini¹ tercüme ettiği için "din düşmanı" olarak adlandırılan bir müellife mi kalacaktı? Celal Nuri'nin tasavvuf hakkında ileri sürdüğü bu olumsuz bakışına, kendilerinden cevap vermesi beklenen ancak bu konuda sessiz kalmayı tercih eden tasavvuf ve tarikat çevrelerinin acaba bilip de Abdullah Cevdet'in bilmediği başka bir şey mi vardı?

Celal Nuri'nin Mevlânâ ile İbnü'l-Arabî hakkında sarf ettiği "mezcup" ve "biçare" ifadelerinin, İslamî ve tasavvufî hassasiyete sahip yazarlarca tenkit edilmemesi ya da Abdullah Cevdet'in yaptığı gibi Mevlânâ "hayranlığını" dile getiren bir kitap kaleme almak suretiyle cevap verilmemesi, yazarların bu ifadelerin sûfilerce menfi anlamda kullanılmadığını düşünmeleri olabilir miydi? Yani ortada cevap verilecek olumsuz bir husus yoktu. Çünkü "mezcup" ifadesi tasavvuf terminolojisinde Allah'ın kendisine çektiği, dost edindiği ve sürekli kendi huzurunda bulundurduğu veliler için kullanılan olumlu bir sıfattır (Uludağ, 2003, s. 285-286). Tarih boyunca kendisini

¹ Kitap aleyhine birçok tenkit kaleme alınmış olup bunların en önemlisi Manastırlı İsmail Hakkı'nın *Sırât-ı Müstakim Mecmuası*'nda yirmi yedi cüz halinde tefrika edilen "Târih-i İslamiyyet" başlıklı tenkidî yazılarıdır. Serinin ilk yazısı şöyle başlar: "Taarruzât-ı bî-edebâne, türrehât-ı habâset-kârâne ile meşhûn bulunan bu eser-i kem-ayâr hangi bir mü'minin pîş-gâhına konulsa der-akab kemâl-i teneffür ve istihkâr ile yere fırlatacağı âzâde-i irtiyâb ve mütercim-i nâşirine karşı yağdırılacak lânetler de bî-hesâbdır." bk. (Manastırlı İsmail Hakkı, 1325, s. 305-307.)

mezcup olarak gören ve çevrelerinde de öylece bilinen birçok sûfî yaşamıştır. Mevlânâ da bir gazelinde;

مگر ناگهان آن عنایت رسد
 که ای من غلام آن چنان ناگهان
 که یک جذب حق به زصد کوشش است
 (Dîvân-ı Kebîr, 1378, 4/282) نشان بر بی باشد چه باشد

(Meğer beklenmedik bir inayet gelirse; işte ben o ansızın gelen inayetin kulu yum. Çünkü Hakk'ın bir cezbesi, yüzlerce çabadan daha iyidir, nişanı olmayanın yanında nişanlar, izler ne işe yarar?)

diyerek ilahî cezbenin değerini açıkça belirtir. “Bîçâre” ise özellikle tasavvuf şiirinde ilahi aşkla yanan gönlün bir sıfatıdır. Dolayısıyla Celal Nuri'nin kullandığı ifadeler muhafazakâr yazarlarca cevap vermekten çok, bir gerçeğin teslimi olarak değerlendirilmiş olabilir miydi? Celal Nuri'nin söz konusu makalesindeki bu ifadelerin Abdullah Cevdet dışında başka yazarlarca tenkide uğramadığı söylenebilir; ama makale tamamen de görmezden gelinmedi. Makale, Abdullah Cevdet'in görmediği veya görmezden geldiği daha temel bir noktada ele alınarak ağır bir şekilde eleştirildi.

Celal Nuri'nin makalesi, aslında Hz. Peygamberin dehasını ele alan ve görünüşte onun üstünlüğünü ispat etmeye çalışan bir yazıydı. Ancak mesele, kriminolojinin babası olarak bilinen psikiyatrist Cesare Lombroso'nun (ö. 1909) deha ile ilgili teorisi etrafında tartışılmıştı. Lombroso'ya göre deha ile delilik arasında oldukça ince bir çizgi vardı; dâhilerin de deliler gibi fizyolojik ve psikolojik kusurlara sahipti. Deha, diğer akıl hastalıklarıyla aynı kökene sahip olup deliliğin farklı bir biçimiydi (Lombroso, 1891). Makalesinde Lombroso'nun deha ile ilgili görüşlerini yer yer eleştiren Celal Nuri, sonuç olarak Hz. Peygamber'in, hastalığı olmayan bir dahi olduğunu iddia ediyordu. Hz. Peygamber için deha sahibi demesi, yani onun başarısını ilâhî vahye muhatap oluşu yerine beşerî bir özellik olan deha ile izaha çalışması ve bunun yanında mucizeye karşı tavrı takınması makalenin asıl dikkati çeken tarafıydı. Mevlânâ ile İbnü'l-Arabi aleyhinde ileri sürülen sözler belki de yazının en masum ve dikkati çekmeyen ifadeleri olarak görüldüğünden, İslamcı yazarlar bu hususa hiç değinmedi. Makale, Abdullah Cevdet'in görmediği bu noktada, yani İslam'ın en temel rükünlerinden olan peygamberlik müessesine ve ilahî vahye karşı bir taarruz olarak değerlendirilerek muhafazakâr yazarlarca ağır bir şekilde eleştiriye tabi tutuldu. Diğer bir ifadeyle, muhafazakâr fikir çevreleri Abdullah Cevdet'in yaptığının aksine Celal Nuri'ye ait makalenin daha temel bir problem taşıdığını anlayarak ona göre müdafaaya giriştiler.

Ali Suâd'ın *Sebilürreşâd*'da üç bölüm hâlinde yayımlanan cevabî yazıları² şu iddiayla başlıyordu: Celal Nuri'nin makalesi “mâhiyet-i celile-i peygamberiye -hâşâ- hâlel

² Ali Suâd'ın yazıları için bk. (Suâd, 1329a, s. 342-345; a. mlf, 1329b, s. 361-363; a. mlf, 1329c, s. 414-418).

getirmek" üzere kaleme alınmıştır. Celal Nurî, Hz. Peygamber'in dehası bahsinde Cesare Lombroso'nun oldukça tartışmalı olan teorisine dayanan -güya- bilimsel bir inceleme yapmakla büyük bir hata yapmıştı. Çünkü peygamberlik dehanın üstünde bir müessese olup doğrudan vahiy esasına dayanıyordu. Müellife göre; Celal Nurî'nin makalede yapmaya çalıştığı şey, Hz. Peygamber'i Ku'ân'dan, yani vahiyden ayırarak onu beşer sıfatıyla, maddi yönüyle incelemektir. Halbuki Hz. Peygamber tüm gücünü Kur'ân'dan alıyordu ve o, ancak kendisine inen vahiy sayesinde insanlığa rahmet olmuştu. Aslında Celal Nurî'nin Hz. Peygamber'in zatına ve nebilik vazifesine karşı yaklaşım tarzı genel düşünce yapısına da uygundur. O, Abdullah Cevdet ve Kılıçzade Hakkı (ö.1960) gibi aydınlarla birlikte dönemin Batıcı fikir akımlarını temsil etmekteydi. Batı'nın materyalist ve pozitivist fikirleri hemen her yazısında belirgin bir şekilde görünmekteydi. Özellikle "İslam'da Vücûb-ı Teceddüd" isimli meşhur makale serisinde (Nurî, 1327a, s. 970-973; 1327b, s. 983-989; 1327c, s. 1000-1002) İslam'ı, Batılı oryantalistlerin tanımladığı tarzda, vahiyden soyutlanmış, âdeta kendisinden önceki dinlerin ihtiyaca cevap vermemesi üzerine Hz. Peygamber'in kurduğu mükemmel bir din, yani "Muhammedî Din" şeklinde izah etmişti.³ Celal Nurî, dönemin birçok reformist aydını gibi içtihat taraftarıdır. Dinî hükümlerin zamana ve şartlara göre değiştirilmesi gerektiğine inanırken aynı zamanda nübüvvetin, mucizenin ve kerametinin de asrın bilimsel gelişmeleri ışığı altında yeniden tanımlanması gerekliliğini savunuyordu. (Nurî, 1329c) Ali Suâd'ın tenkit yazısını en iyi özetleyen cümleler şöyledir:

"Nübüvvet, o sizin anlamadığınız nübüvvet-i muazzama, bugün istinadgâhınız olan asır kelimesinin değil, manâsının hâkimidir. Rûhiyât, nübüvveti bizim anladığımız gibi anlar; o rûhiyât ki esâs-ı maneviyyât ve butûn-i İslâm ve îmândır. Nübüvveti riyâzî bir şekilde ta'rîf ve tefsîr sizin fenâ, çirkin kuruntunuzdur. Hissiyât, kalb, vicdân, maneviyât, zevk-i rûh hesâb, hendeseye sığmaz, bunun aksini Frenk efkâr ve mütâlaâtına mürâcaat etmeksizin isbât ediniz." (Suâd, 1329c, s. 417)

Aynı tarihlerde Ferîd Kam'ın (ö. 1944) *Sebîlürreşâd'* da kaleme aldığı "Târîh-i İstikbâl-i Nurî Bey" başlıklı iki yazı (Kam, 1329a, s. 358-361; 1329b, s.4-7), Celal Nurî'nin mezkûr makalesini doğrudan hedef almasa da onu da kapsayacak şekilde Celal Nurî'nin İslam, felsefe, tasavvuf, Tanrı anlayışını ve genel düşünce yapısını ana hatlarıyla ele alan önemli bir tenkit yazısıdır. Celal Nurî'nin *Târîh-i İstikbâl* adlı eseri, *Mesâil-i Fikriyye*, *Mesâil-i Siyâsiyye* ve *Mesâil-i İctimâiyye* adlı üç ciltten oluşan bir külliyattır. Külliyatın ilk kitabı Celal Nurî'nin adı geçen makalesinden yaklaşık iki ay önce neşredilmişti (Nurî, 1329a). Her iki eser arasındaki zamansal yakınlık ve içeriğindeki düşünce benzerlikleri Ferîd Kam'ın kitap için kaleme aldığı eleştirilerin aynı zamanda adı geçen makalenin de bir eleştirisi olarak düşünülebilir. Kitapta Celal Nurî, spekülâtif felsefenin artık sona erdiğini, insan zekâsının gittikçe pratik bir görünüm kazandığını, böylece günümüzde zan ve hayale dayanan teorilerin ortadan kalkmakta olduğunu iddia ediyordu. Materyalist Alman filozofu Ludwing Büchner'in

³ Celal Nurî'nin İslam'a yaklaşımı hakkında bk. (Buzpınar, 2008, s. 215-232).

(ö.1899) *Madde ve Kuvvet* adlı eserinin etkisinde kalarak yazdığı bu kitapta Celal Nuri, metafiziği tamamen inkâr ederken ruhu da maddeye indirgiyordu. Bir nevi panteizm düşüncesi olduğunu iddia ettiği tasavvufun, özünü tamamen Hint felsefesinden aldığı, sûfilerin bunları kinayeli, remizli, üstü kapalı bir şekilde yeniden ifade ettiğini belirtiyordu. Ona göre Kur’ân’daki kıssalar da hurafeden ibarettir.

Külliyatın ilk kitabı *Mesâil-i Fikriyye*’yi mevzu bahis eden Ferîd Kam, eleştirilerine kitabın belli bir amaçla kaleme alındığını, müellifin kitapta bir şeyler söylemek istediğini ancak bunu açıktan ifade etmeye cesaret edemediğini iddia ederek başlıyordu. Kendisini onun yerine koyduğunda, gevelemeye hiç gerek duymadan doğrudan “Din yoktur, –hâşâ sümme hâşâ– Peygamber kâzibdir. Kur’ân da uydurma bir kitaptır.” deyip işin içinden çıkabileceğini söyleyen Kam’a göre, böyle bir zamanda kişinin gerçek inancını gizlemeyi gerektirecek bir sebep yoktur. Halbuki Celal Nuri’nin iddiasına göre bu kitapta yapılmaya çalışılan şey, güya dini yüceltmektir:

“*Celâl Nûri Bey dîni i’lâ perdesi altında onu imhâ etmek istiyor ve bu vâdide oldukça mahâret gösterir gibi oluyor. Çünkü İslâm’ın en esâslı i’tikâdâtını birer birer çürütüp sonra da onun ulviyetinden bahsetmek, eline kirpi derisinden bir eldiven takıp halkın yüzünü okşamaya, buna da iltifât, nevâziş ma’nâsı vermeye benzer.*” (Kam, 1329a, s. 359)

Yazılarını din, tasavvuf, felsefe, edebiyat ve tarih gibi geniş bir alana yayan Ferîd Kam’ın, Doğu’nun ve Batı’nın önde gelen filozoflarının, tanınmış mutasavvıfların eserlerini okuyarak, böylece *Vahdet-i vücûd*, *Dinî Felsefi Musâhabeler* gibi önemli eserlerin müellifi olarak din, tasavvuf ve felsefe alanında elde ettiği önemli birikimi düşünüldüğünde, onun Celal Nuri’ye yönelttiği eleştirilerdeki derinlik ve meseleye hâkimiyet daha iyi anlaşılabilir. Onun Celal Nuri’nin kitabında gördüğü en büyük kusur, kitabın mantık dışı ve akıl kuralları haricinde yazılmış olmasıydı; kendi ifadeleriyle bu âdeti “akıl ve mantıkla harb etmek için dizilmiş” bir kitaptı. Çünkü iddiaların hemen hepsi, ilmî hiçbir bir delile ihtiyaç duyulmaksızın sadece Celal Nuri’nin “iddiama göre...” gibi ifadelere dayanıyordu. Ferîd Kam’ın “İmanı olmayanlar Kur’ân’ın neresine inanırlar ki...” cümlesi, aslında muhafazakâr yazarların, Celal Nuri’nin Mevlânâ ile İbnü’l-Arabî aleyhine söylediği ifadelere neden itiraz etme gereği duymadıklarının da bir cevabı olarak düşünülebilir. Zira temelden bir inanç problemi yaşayan kişiye, sûfilerin aklın ötesindeki metafizik alemde yaşadıkları hâlleri anlatmak ve inandırmaya çalışmak herhâlde havanda su dövmek gibi sonuca varmayan bir çaba olarak görülmüştü. Celal Nuri’nin yazılarına, Abdullah Cevdet dışındaki müelliflerin eleştirilerindeki ortak müdafaa noktası da buydu. Abdullah Cevdet, Celal Nuri’nin makalesine “Mevlânâ Celeddin-i Rûmî hazretlerine bir ibâdet ve tâat-i fikriyye arz” etmek suretiyle kaleme aldığı *Dilmestî-i Mevlânâ*’sı ile mukabele eder.

Hayranlıktan Tahrife

Abdullah Cevdet’in *Dilmestî-i Mevlânâ*’sı, içerisinde *Gazâlî’de Marifetullah*, *Rubâiyyât-ı Gazâlî* ve *Örfî’de Şiir ve İrfân* başlıklarının da bulunduğu dört bölümden

oluşmaktadır (Cevdet, 1921). Toplam 128 sayfa olan kitapta Mevlânâ ile ilgili bölüm, *Kari'lerime, Veled Çelebi Efendi'nin Mektubu, İctihâd'daki Dibâce* bölümlerinden sonra "Dilmestî-i Mevlânâ" başlığıyla kitabın 20 ile 49. sayfaları arasında yer almaktadır. Bir kısmı daha önce *İctihâd*'da, Celal Nuri'nin makalesinin hemen ardından üç bölüm hâlinde tefrika edilen *Dilmestî-i Mevlânâ* (Cevdet, 1329a, s. 1857-1860; 1329b, s. 1874-1876; 1329c, s. 1898-1902), Abdullah Cevdet'in, mukaddimedeki ifadesiyle "Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî hakkında bî-pâyân hayrâniyetleri"nin bir eseri olarak ortaya çıkar. Kitap hazırlanırken Abdullah Cevdet, daha önce yine *İctihâd*'da neşrettiği "Gazalî'de Marifetullah" ve "Gazeliyyât-ı Gazalî" yazılarına bazı eklemeler yapmanın yanı sıra, "Rubaiyyât-ı Gazalî" ve "Örfî'de Şiir ve İrfân" bölümlerini de ilave etmiştir. Yukarıda belirtildiği gibi eser, *İctihâd*'ın 82. sayısında yayımlanan makalede, Celal Nuri'nin, Mevlânâ ile İbnü'l-Arabî hakkında ileri sürdüğü olumsuz görüşlerine bir reddiyedir. Celal Nuri'nin söz konusu makalesinde İbnü'l-Arabî'nin de adı geçmesine rağmen, Abdullah Cevdet, "Muhyiddin-i Arabî'nin *Fûsûsu'l-hikem*'inin içinden çıkamadım. Onun için hiçbir şey söyleyemem." diyerek bu konudaki acziyetini itiraf etmek suretiyle Celal Nuri'nin sözlerine karşı kitapta sadece Mevlânâ'nın hamiliğini yapmaya çalışır. Bu çalışmada kitabın Mevlânâ ile ilgili bölümü değerlendirilecek olup bundan sonra geçecek olan *Dilmestî-i Mevlânâ* adından, kitabın tamamı değil ilgili bölümü kastedilecektir.

Yukarıda bahsedildiği gibi *Dilmestî-i Mevlânâ*, Abdullah Cevdet'in Mevlânâ'ya duyduğu "hayrâniyyetin" belirtisi olarak ortaya çıkan birtakım mensur Türkçe sözlerden, yazarın kendi ifadesiyle "şiir parçaları"ndan oluşmaktadır. Bu şiirlerin kime ait olduğu, daha doğrusu bu sözlerin Mevlânâ'ya ait şiirlerin tercümelemi mi yoksa Abdullah Cevdet'in kendisine mi ait olduğu tam olarak belli değildir. Tâhirü'l-Mevlevî (ö. 1951) "garip ve lisân-ı Mevlânâ'dan sudûru müsteb'id sözleri de ihtiva etmektedir." (Tâhirü'l-Mevlevî, 1340c, s. 173) diyerek bunların bir kısmının Mevlânâ'ya ait olamayacağını ifade eder. Gerçekten de Farsça asıllarına yer verilmeyen bu sözlere kabaca göz gezdirildiğinde "Allah Celaleddin'in ruhuna dedi ki: pek çok *tevlid ettim*." (Cevdet, 1921, s. 40) gibi Mevlânâ'ya, hatta bir Müslümana isnadı kabil olmayan sözlere kitapta tesadüf edilmektedir.

Abdullah Cevdet, mukaddimede "tercüme-i eşârını ruhlara bir şarâb-ı lâhûtî gibi sunacağım." (Cevdet, 1921, s. 18) diyerek *Dilmestî-i Mevlânâ*'nın, Mevlânâ'ya ait bazı şiirlerin mensur tercümesi olduğunu iddia etmenin yanında, yine mukaddimenin sonunda yer alan "Şimdi Hazret-i Mevlânâ'nın (...) rûh-i şâiriyetine nazarımızı çevirelim, dinleyelim! Söyleyen yahud söyleten Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'dir." cümlesindeki "söyleten" ifadesi eserin tam bir tercüme olmadığını, bunların Mevlânâ'dan mülhem kendi yazdığı sözler olduğunu da belirtir. Kitabın başında yer alan, Abdullah Cevdet'e hitaben yazdığı mektubunda Veled Çelebi (ö. 1953) de muhtemelen bu sözlerin mahiyetini tam olarak çözemediğinden olsa gerek, "*Dilmestî-i Mevlânâ* unvânlı şiirleriniz (...) [onun] eyyâm-ı cevânîde berây-ı tahsil Şâm'ı teşriflerinde inşâd eyledikleri eşârın tercümelemi zannolunur." (Cevdet, 1921, s. 10) der.

Yıllar sonra, 1930'da İstanbul Türk Ocağı'nda verdiği bir konferansta Abdullah Cevdet, kitabının doğrudan tercüme değil, adaptasyon olduğunu nihayet itiraf eder:

“Bu sözlerin cümlesinin tam asıllarını bulayım demek beyhudedir. Bununla beraber ahfadından Veled Çelebi Efendi benim bu tercemelerim ve daha doğrusu bu adaptasyonlarım hakkında bana yazdığı...” (Cevdet, 1930, s. 5515)

Adaptasyon, Abdullah Cevdet'in aslında *Dilmestî-i Mevlânâ*'sıyla tam olarak ne yapmaya çalıştığını, esas amacını ve niyetini ortaya çıkaran önemli bir kavramdır. Tercümeden daha esnek, seçmeci, kısıtlayıcı ve serbest bir tür olan adaptasyon; mütercime, kaynak metinden farklı, kendi düşüncesine ve ahlak anlayışına uygun bir metin ortaya çıkarma imkânı sunar. *Dilmestî-i Mevlânâ*'daki adapte sözlerde de Mevlânâ'nın kendi sözleri değil, Abdullah Cevdet'in Mevlânâ yorumu ve algısı hemen göze çarpar. Eserin mukaddimesinde, Celal Nuri'nin sözlerine karşı Mevlânâ'yı müdafaa için ileri sürülen argümanlarda bile, tarihinden, gerçek hüviyetinden ve temel fikirlerinden koparılan bir Mevlânâ imajının resmedildiği açıkça görünmektedir. Burada Mevlânâ, kriminoloji biliminin kurucusu Cesare Lombroso ile yan yana getiriliyor; Mevlânâ'nın, kriminolojinin temellerini Lombroso'dan asırlar önce attığını iddia ediyordu. Dolayısıyla Şükrü Hanioglu'nun ifadesiyle; “Abdullah Cevdet için Mevlânâ, sadece büyük edebî eserler ortaya koymuş bir düşünür değil, aynı zamanda din ile bilimi, modernlik ile İslamiyet'i ve materyalizm ile felsefi inancı bağdaştıracak bir araçtı.”⁴

Abdullah Cevdet'in, mukaddimedede Celal Nuri'nin “mezczup Mevlânâ” ifadesine karşı Mevlânâ'yı müdafaa ederken ileri sürdüğü ilk argüman Molla Cami'nin (ö. 898/1492) meşhur “ben bu yüksek ruh hakkında ne söyleyeyim. Peygamber değildir fakat kitabı vardır.” sözleridir. Cümlelerin devamını bizzat kendisinden okuyalım:

“...hakkında Molla Câmî hazretlerinin [böyle] dediği Mevlânâ Celâdeddîn-i Rûmî; Goethe, Schiller, Firdevsî, Homer gibi dâhilerdendir.”(Cevdet, 1921, s. 2)

Burada oldukça ilginç bir detay bulunmaktadır. Cümle ilk görüşte, Celal Nuri'nin, Hz. Peygamber'in dehasının yüksekliğini Mevlânâ'nın “mezczup”luğuyla kıyaslamasına karşın Abdullah Cevdet'in, Mevlânâ'nın da deha seviyesinde bir zekaya sahip olduğunu göstererek buna mukabelede bulunduğu şeklinde yorumlanabilir. Yani Abdullah Cevdet, Mevlânâ'nın da Hz. Peygamber gibi bir dâhi olduğunu ispatlamaya çalışır. Fakat *Târih-i İslâmiyyet*'te ve diğer başka yazılarında dile getirdiği, metafizikten arındırılmış, manevi yönünden ziyade beşerî sıfatlarını merkeze alarak çizdiği peygamber imajıyla yukarıdaki cümleler birlikte düşünüldüğünde bunların pek de masum ifadeler olmadığını görmek mümkündür. Molla Cami'nin ifadeleri Mevlânâ'nın manevi yönüne, ruhuna ve gökle olan bağlantısına işaret ederken

⁴ Kitabın içinde yer alan M. Şükrü Hanioglu'nun “Bir Mu'tekid Kafir'in Büyük Projesi ve Dilmestî-i Mevlânâ” adlı takriz yazısından aktarılmıştır. bk. (Cevdet, 2014, s. 16-17).

“Goethe, Schiller, Firdevsî, Homer gibi dâhilerden” ifadesi ise dünyevî alana, akla ve mantığa göndermede bulunur. Diğer bir ifadeyle, Abdullah Cevdet'in bu savunmasının satır arasında Mevlânâ'yı, tam da Celal Nuri'nin Hz. Peygamber için düşündüğü şekilde gökten indirip yere raptetmek niyeti okunabilmektedir. Bu da Abdullah Cevdet'in Mevlânâ'yı müdafaa etmediğini, aksine kendi anlayışına ve düşünce yapısına uygun bir Mevlânâ profili tasarlama niyetinde olduğunu göstermektedir.

Abdullah Cevdet burada, kendi felsefi anlayışına uygun bir Mevlânâ profili inşa ederken yer yer gerçeklikten kopuyor, arzu ettiği Mevlânâ'yı elde edinceye kadar âdeta elinde bir oyun hamuru gibi onu istediği şekle getiriyordu. Burada önemli olan, Mevlânâ'nın, bu fikirleri gerçekten savunup savunmadığını belirlemek değil, Abdullah Cevdet'in bunları temel alarak kendi projesi için kullanmasıydı. Guayu ile Bahauallah'ın fikirlerini bağdaştırarak oluşturmaya çalıştığı “vecibesiz ve müeyyidesiz muhabbet dini” için (Cevdet, 2014, s. 16-17) Mevlânâ'ya şu beyti söyletirken bunun Mevlânâ'ya ait olup olmadığını hiç tartışmaz; sadece bununla kendi tasarısı için nasıl faydalanacağını düşünür:

سر به زمین دم بجوا میکند
گویی عبادات خدا میکند⁵

Mevlânâ'nın *Mesnevi*'de geçen meşhur;

ملت عشق از همه دینها جداست
عاشقان را ملت و مذهب خداست⁶

beytini, “aşk milleti tekellüften beridir. Âşıklar için millet ve mezheb Huda (yani rûh-i ma'şeriyet)dir.” şeklinde tercüme ederken yine Abdullah Cevdet'i harekete geçiren temel saik, Mevlânâ'yı olduğu gibi aktarmak değil, kendi düşüncelerine meşruiyet kazandırma noktasında Mevlânâ'dan nasıl istifade edeceğidir. *Dilmestî-i Mevlânâ*'daki bu sözler için mukaddimede “söyleyen yahud söyleten Mevlânâ'dır” denilse de aslında Mevlânâ burada sadece “söyleyen” konumundadır; perde arkasında ise Mevlânâ'ya istediği sözleri “söyleten” bir Abdullah Cevdet gizlenmiştir. Dolayısıyla telif ve tercüme çok sayıda kitap neşreden bir *muharrir* olarak Abdullah Cevdet, *Dilmestî-i Mevlânâ*'da adaptasyon maskesi altında bir *muharrif* gibi davranmaktan geri durmuyordu. Mevlânâ'ya “Allah hem destidir, hem desti yapıcıdır, hem destinin toprağıdır, hem de destiyi satın almaya gelir.”(Cevdet, 1921, s. 45) cümlesini söyletirken de, muhtemelen bunu, *Rubâiyyât-ı Hayyâm*'ına da aldığı Ömer Hayyam'ın;

⁵ “Baş yerde kuyruk yukarıda, güya Allah'a ibadet ettiğini zannediyor.” anlamına gelen bu söz Mevlânâ'ya ait değildir. Abdullah Cevdet bunu değişik yazılarında Mevlânâ'ya atfederek kullanmaktadır. bk. (Cevdet, 1921, s. 18; 1908, s. 7; 1919, s. 2921).

⁶ “Aşkın milleti bütün dinlerden ayırır; âşıkların mezhebi ve milleti Hak'tır.” bk. (Konuk, 2006, s. 486).

در کارگه کوزه گری رفتم دوش
دیدم دو هزار کوزه گویا و خموش
هر یک بزبان حال با من گفتند
کو کوزه گر و کوزه خر و کوزه فروش⁷

dörtlüğünden ilham alarak yapıyordu. *Dilmestî-i Mevlânâ*'ya aldığı Farsça bir beyitten sonra "... beyti Mevlânâ Celâleddîn-i Rumi'nin ağzına pek yakışır." şeklinde kurduğu cümlesinde, Abdullah Cevdet aslında esas niyetinin "yakıştırmak" olduğunu, bunda da herhangi bir beis görmediğini itiraf ediyordu. Çünkü o, Ludwig Büchner, Guyau, Gustave Le Bon gibi materyalist düşünürlerden mülhem "hür fikri" ile serbest düşünen bir "ictihâd sahibi"ydi.

Kitabın "hatime" bölümünde yine Mevlânâ ile modern bilim adamlarının görüşlerini karşılaştırmaya devam eden Abdullah Cevdet, sözü modern kimyanın babası olarak kabul edilen Lomonosov Lavoisier'in kütle korunumu yasasına getirir. Lavoisier'e göre kütle, yeniden düzenlenebilir, yapısı değişebilirdi ama yoktan yaratılamaz ya da yok edilemezdi. Abdullah Cevdet, kriminoloji ve diğer bazı bilimsel gelişmelerde de yaptığı gibi bu ilkenin kökenlerini yine Mevlânâ'da arama girişiminde bulunur. Zira onun tasarlamak istediği Mevlânâ, tarihi ve kültürel bağlamından koparılmış, temel felsefesi ve manevî yönü görmezden gelinerek sadece maddeye hapsedilen bir "dâhi Mevlânâ"ydı. Halbuki bu, bedene karşı ruhu, maddeye karşı manayı benimseyen Mevlânâ'nın en temel düşüncelerine bile aykırı bir durumdu. Burada Mevlânâ'nın ne düşündüğü ya da neyi söylediği önemli değildir; "söyleten" konumunda Abdullah Cevdet vardı ve bu yetkisine dayanarak Mevlânâ'ya tüm pozitivist ve materyalist düşüncelerini rahatlıkla söyletebiliyordu. Abdullah Cevdet, Lavoisier yasasının temelini *Mesnevi*'deki şu beyitte yakaladığını düşünür:

ناید آن الا که بر خاصان پدید

(Konuk, 2006, s. 45) باقیان فی لبس من خلق جدید

[Bu, ancak havas olan insanlar tarafından anlaşılır; geri kalanlar ise yeniden yaratma konusunda şüphe içindedir.]

Kur'ân ayetinden bir iktibas da içeren bu beytin bağlamı dikkatli bir şekilde incelendiğinde, Mevlânâ burada aslında Abdullah Cevdet'in ya da Lavoisier'in iddia ettiği gibi, yoktan yaratmanın mümkün olmadığından değil, aksine evrende yeniden yaratılmanın mümkün olduğundan ve bunun da her an sürmekte olduğundan bahsettiği görülecektir. Ayet ahiret hayatı hakkında gelen haberler karşısında tereddüde düşen ve bunları inkâr edenlere karşı, ahirette yeniden yaratılmanın mümkün olduğundan bahsetmektedir: "Düşünseler ya, ilk yaratışta acze düştük mü?

⁷ Ömer Hayyam'a nispet edilen bu rubai kitapta şöyle tercüme edilmektedir: "Dün bir desti i' malhânesine gittim. İki desti gördüm, bazıları söylüyordu, bazıları sâkitti. Her biri bana lisân-ı hâl ile şöyle söylediler: nerede desti yapan, nerde desti satın alan, nerde desti satan?" bk. (Cevdet, 1914, s. 131).

Buna rağmen onlar yeni bir yaratma konusunda şüphe içindeler.” (Kur’ân-ı Kerîm, 50/15) Mevlânâ ise bu ayetten hareketle kâinattaki her varlığın ilahî tecelliler altında her an ölüp yeniden dirildiğine işaret etmektedir. Dolayısıyla Abdullah Cevdet’in Mevlânâ ile modern bilimi bağdaştırma çabası için burada ileri sürdüğü kanıtın geçerli olmadığı rahatlıkla söylenebilir. Beyitte ve dolayısıyla ayette geçen “halk” kavramının dinî terminolojide “yoktan var etme” anlamına da geldiği düşünüldüğünde, beytin Lavoisier’in “kütle yoktan yaratılmaz” teorisinin tam tersi bir fikir ileri sürdüğü bile düşünülebilir. Abdullah Cevdet, belki de maskenin düşmesinden çekindiği için, *Dilmestî*’de geçen Arapça ve Farsça beyitlerin Türkçe karşılıklarını genellikle dipnotta vermesine rağmen bu beyti “anlamsız” bırakır (Cevdet, 1921, s. 47).

Tahriften Tenkite

Abdullah Cevdet, Mevlânâ’yı tahrif etmekten öteye bir anlam taşımayan *Dilmestî-i Mevlânâ*’sına meşruiyet kazandırmak için dönemin muhafazakâr yazarlarından, özellikle de Mevlevî çevrelerden kitabı için destek ister. Beklediği bu destek dönemin Konya Mevlevî Dergâhı şeyhi Veled Çelebi’nin gönderdiği bir mektupla gelir. Abdullah Cevdet “kendimi müstehak görmediğim derecede yüksek iltifatı muhtevî olduğu için neşrinde tereddüd ettiğim” dediği bu mektubu (Cevdet, 1921, s. 6-15) *Dilmestî-i Mevlânâ*’nın başına takriz olarak koyar. Mektuptan anlaşıldığına göre, gözlerinden rahatsız olan Veled Çelebi, muayene için yanına gittiği Doktor Abdullah Cevdet’le kısa bir sohbet gerçekleştirmiştir. Din, tasavvuf ve Mevlânâ felsefesi hakkında olduğu anlaşılan bu sohbette Abdullah Cevdet, kendisine Celal Nuri’nin, mezkûr makalesinde Mevlânâ aleyhine söylediği sözlerden ve buna cevap olarak *İctihâd*’da kendisinin yazdığı yazılarından bahseder. Henüz kitap olarak neşredilmediği için *İctihâd*’da çıkan *Dilmestî-i Mevlânâ* yazılarını göz gezdirmesi için Veled Çelebi’ye takdim eder. Dolayısıyla Veled Çelebi, Celal Nuri’nin sözlerinden ve bu sözlere bir mukabele olarak yazılan *Dilmestî*’den sohbet sırasında, Abdullah Cevdet’in kendisine anlattığı kadarıyla bilgi sahibi olur:

“Bendeniz hemân ibtidâ-yı Meşrûtiyet’ten beri âsâr-ı cedideden mahrûm bir hâlde yaşadığımdan ne zât-ı pâk-i Mevlânâ’ya taarruzu okudum ne de cevâb-ı âlînizle ve sürûd-i bihbûdunuzla şerefyâb oldum.” (Cevdet, 1921, s. 10)

Veled Çelebi’nin mektubuna göre Abdullah Cevdet “bu masum ve biçare milletin basar ve basîretini tedâvi” eden bir hekimdir. Çünkü o, toplumun ihtiyaç duyduğu ve kendisinin de daha önce okuyup beğendiği *Rûhu’l-akvâm*, *Târih-i İslâmiyyet* ve *Asrımızın Nüsûs-i Felsefiyyesi* gibi eserleri kaleme alan bir “üstad-ı bâ-kifâyât”tır. Görüşme sırasında kendisine hediye edildiği anlaşılan *Rubâiyyât-ı Hayyâm* hakkında uzun bir değerlendirmenin de bulunduğu mektupta Veled Çelebi, *Divân-ı Kebîr*’den yaptığı seçmeleri *Muhtârât* adıyla bir araya getirdiğini belirtir ve bunun neşredilmesi için Abdullah Cevdet’e ricada bulunur. Zira *Muhtârât*’ın telif edilme sebebi de tıpkı *Dilmestî*’nin yazılmasındaki neden gibi Mevlânâ’yı müdafaa etmektir:

“Bu kitabın te’lîfine sebeb dahi, “Eş’âr-ı Mevlânâ’nın kıymet-i edebîsi yoktur. Meselâ Yûnus Emre İlahiyyât’ı gibi eş’âr-ı fakîrânenen ibârettir.” tarzında bir

eser-i edebide görülen câhilâne söz üzerine bazı ihvânın mürâcaatı olmuştur.”
(Cevdet, 1921, s. 9)

Veled Çelebi’ye göre; Celal Nuri’nin sözlerine karşı *Dilmestî-i Mevlânâ*’daki mensur şiirleri Abdullah Cevdet’e yazdıran ancak “rûh-i Mevlânâ”ydı:

“Binâenaleyh diyebilirim ki o müdâfaayı size yazdıran ve o şiiri söylettiren mutlakâ rûh-i Mevlânâ’ydı; onlar o nev’-i tûtîyân-ı Hindustân-ma’nâdırlar ki muvâfık buldukları âyîne ardından şekerrîz-i maârif olurlar.” (Cevdet, 1921, s. 10)

Yukarıda da belirtildiği gibi Veled Çelebi, Celal Nuri’nin adı geçen makalesinden ve muhtevâsından, ancak Abdullah Cevdet’in kendisine sohbet sırasında bahsettiği kadarıyla haberdardır. Abdullah Cevdet eğer bu mektubu da tıpkı Mevlânâ’nın sözlerinde yaptığı gibi tahrif etmediyse, anlaşılana o ki, Veled Çelebi’den duymak istediği şeyleri kendisine söylettirmek için Celal Nuri’nin yazısı hakkında ona eksik ya da yanlış bilgilendirme yapmıştı. Zira Veled Çelebi’nin mektupta iddia ettiği gibi, Celal Nuri’nin yazısındaki temel gaye “nübüvveti müdafaa etmek” değil, tam aksine nübüvvet görmezden gelinerek Hz. Peygamber’i bir beşer, vahiyden soyutlanmış bir “dahi” olarak incelemektir. Diğer bir ifadeyle; Veled Çelebi, hakkında Ferîd Kam ve Ali Suâd’ın tenkit yazıları yazdıkları Celal Nuri’nin makalesindeki asıl mevzuya hiç değinmeden, yazarın “kendince makâm-ı nübüvveti câhilâne müdafâa” etmek amacıyla Mevlânâ ile İbnü’l-Arabî’ye taarruzda bulunduğunu zannediyordu. *Dilmestî-i Mevlânâ*’nın müellifi de Celal Nuri gibi “şımarık talihsiz çocukların savurdukları seng-i tarîz”e karşı Mevlânâ’yı müdafaa eden “âşıkân-ı cüyüş-i Mevlânâ”dan sayılıyordu. Veled Çelebi’ye göre Abdullah Cevdet’in *Dilmestî-i Mevlânâ*’daki adaptasyonlarıyla Mevlânâ’nın manzumeleri arasında da tam bir bağlantı vardı; çünkü bu sözlerin *Dîvân-ı Kebîr*’de asıllarını bulmak güç değildi. İşte bunlar, Abdullah Cevdet’in, *Dilmestî*’ye dair bir Mevlevî şeyhinden duymak istediği sözlerdi.

Abdullah Cevdet’in, kitabı için Veled Çelebi’den aldığı olumlu desteği, diğer muhafazakâr yazarlardan göremediği anlaşılmaktadır. Kitabın neşredilmesinden yaklaşık bir yıl sonra, *Mahfil Mecmuası*’nın sahibi ve aynı zamanda Teâlî-i İslam Cemiyeti üyesi olan Tâhirü’l-Mevlevî’yi ziyarete gider. Tâhirü’l-Mevlevî’yi yerinde bulamayınca kendisine iletilmek üzere *Dilmestî-i Mevlânâ*’nın bir nüshasını, yazdığı bir tezkereyle beraber bırakıp oradan ayrılır. *Mahfil*’in 21. sayısında yayımlanan ve “Müctehid-i Muhterem Efendim” hitabıyla başlayan bu tezkereden (Tâhirü’l-Mevlevî, 1340a, s. 157) anlaşıldığına göre, Abdullah Cevdet, *Dîvân-ı Kebîr*’den yaptığı seçmelerin, tercümeleriyle beraber *Mahfil*’de neşredilmesi konusunda Tâhirü’l-Mevlevî’den yardım ister. Abdullah Cevdet’in bahsettiği bu seçmeler, muhtelen Veled Çelebi’nin mektubunda adı geçen *Muhtârât* adlı eserden bazı bölümler olmalıdır. Çünkü Veled Çelebi, mezkûr mektupta bir kısmını numune olarak gönderdiğini belirttiği bu seçmeleri, Abdullah Cevdet’ten tercüme ederek neşretmesini istemişti (Cevdet, 1921, s. 15).

Mecmuanın aynı sayısında Abdullah Cevdet'in tezkeresine Tâhirü'l-Mevlevî'nin cevabî yazısı da bulunmaktadır. *Dilmestî-i Mevlânâ'yı* aldığını ve onu okuyup değerlendireceğini belirten Tâhirü'l-Mevlevî yazıya tezkerede Abdullah Cevdet'in, kendisine hitaben söylediği "Müctehid-i Muhterem Efendim" ifadelerine cevap vererek başlar. Dönemin dinde içtihad tartışmalarında bir reformist ve içtihad taraftarı olarak Abdullah Cevdet'in bu ifadesine karşın Tâhirü'l-Mevlevî, İskilipli Atıf Efendi'nin mecmuanın aynı sayısında yayımladığı "Tabakât-ı Müctehidîn" yazısına (İskilipli Mehmed Atıf, 1340, s. 142-143) dayanarak içtihad kapısının kapandığını düşünmektedir:

"Üstâd-ı zî-İctihâd Efendim! Mahzâ bir iki satır fazla şerefyâb-ı muhâtabınız olmak için lütuftânenizin elkâbindan başlayacağım. Âcize hitâben "müctehid-i muhterem" buyuruyorsunuz. Buradaki müctehidi kelimenin ma'nâ-yı istilâhîsinde değil, ma'nâ-yı mevzû'unda, yani bizim cehd ve gayret sâhibi dediğimiz meâlde kullanmış olduğunuzu zannylediğimden iltifâtınıza teşekkürler ederim. Hattâ bendeniz de şu cevâb-ı nâcîze o ma'nâyı düşünerek zî-ictihâd sıfatıyla ibtidâ ettim. Yoksa Âtîf Efendi hocamızın Mahfil'deki ta'rif ve tasnîfine bakılırsa Sünnî memleketlerinde ikimiz için de müctehidliğin kâbil olamayacağı ma'lûm bir şeydir." (Tâhirü'l-Mevlevî, 1340a, s. 157)

Tâhirü'l-Mevlevî, *Dilmestî-i Mevlânâ'yı* kısaca değerlendirdiği yazısını *Mahfil*'in 22. sayısında yayımlar (Tâhirü'l-Mevlevî, 1340c, s. 172-173). Kitabın eleştirildiği bu yazıda oldukça dengeli bir üslup kullanmıştır. Eleştirisine kitaptaki sözlerden bir kısmının Mevlânâ'ya isnadının mümkün olamayacağını belirterek başlayan Tâhirü'l-Mevlevî, bunun nedenini de mütercim'in tercüme, sözlerin Farsça asıllarından değil, muhtemelen İngilizce ya da Fransızca tercümelerinden yapmış olmasına bağlar. Dolayısıyla bunların Mevlânâ'ya ait sözlerin tercüme olduğu kabul edilemez. Tercüme olduğu zannedilen bazı sözlerde de yine ciddi yanlışlıklar bulunmaktadır. Tâhirü'l-Mevlevî, bunların Farsça asıllarıyla karşılaştırılmak suretiyle tekrar neşredilmesini tavsiye eder. Böylelikle Abdullah Cevdet, Mevlânâ'ya karşı beslediğini iddia ettiği derin hürmetin gereğini de yerine getirmiş olacaktır:

"Zannımda musîb isem mütercim'in bir kere de asıllarını bulup gözden geçirmesi ve fıkârât-ı müterceme ile bi't-tatbîk lâzım gelen ta'dilâtı ictihâd ile neşr eylemesi -hakkında hüsn-i hürmet-perverde ettiğini söylediği- Cenâb-ı Pîr'e bir hizmet-i meşkûre ifâ eylemek olur." (Tâhirü'l-Mevlevî, 1340c, s. 172-173)

Kitabın mukaddime ve hatime bölümleri için daha sonra değerlendirme yapacağını belirten Tâhirü'l-Mevlevî, bu eleştiri yazısında ilmi bir usulle hareket etmekte, kelimenin tam anlamıyla bir münekkîd olarak sadece eserle ilgilenmektedir. Müellifin şahsiyetine yönelik olumsuz bir görüşün, şahsî bir hissini olmadığı yazıda sık sık "zannımda musîb isem", "yanlış telakkî buyurulmasın", "abd-i âciz" gibi tevazuya işaret eden bir dil kullanılmıştır. Müellifin genel düşünce yapısına hiç değinmeden eserin sınırları içinde kalmış, "beyit şu sûretle nakl edilmeliydi" gibi müellife yol göstererek esere dair yapıcı bir eleştiri ortaya koymuştur. Fakat bu üslubu, *Mahfil*'in

aynı sayısında yine Abdullah Cevdet'in başka bir makalesine cevap olarak kaleme aldığı eleştiri yazısında koruyamadığı gözükmektedir. *İctihâd*'ın 144. sayısında çıkan "Mezheb-i Bahâullâh-Dîn-i Ümem" başlıklı makalede (Cevdet, 1922) Abdullah Cevdet Bahailiğin bir "merhamet ve muhabbet dini" olduğunu ileri sürmüş, İslam'ın ve Hristiyanlığın ise merhamet ve sevgiyle bağdaşmayan bazı uygulamalara sahip olduğunu iddia etmişti. Abdullah Cevdet'in, hakkında açılan davayla iki yıl hapse mahkûm edilmesine sebep olan bu yazısına, dönemin birçok muhafazakâr yazarı gibi Tâhirü'l-Mevlevî de "Benî Kureyza Meselesi" başlıklı bir makaleyle cevap verdi (Tâhirü'l-Mevlevî, 1340b). Tâhirü'l-Mevlevî'nin bu tenkidindeki üslubu, önceki yazısından farklıydı; daha ağır ve yer yer hissî ifadelerle sahipti. Zira Abdullah Cevdet'in "Müslümanların kalbini cerihadâr" eden bu yazısı, *Dilmestî-i Mevlânâ*'da yaptığı tahrifattan öteye geçerek, doğrudan İslam'a ve peygamberine yapılan bir saldırı olarak görülmüştü. Abdullah Cevdet'in, Bahailiği övdüğü makalesinde bunu İslam ve diğer semavi dinlerle karşılaştırarak yapması, aslında Celal Nurî'nin mezkûr makalesindeki yöntemine benziyordu; bir şeyi methederken bunu diğerinin yerilmesiyle gerçekleştirmek:

"Tabîb-i edîb; ahîren neşr eylediği Dilmestî-i Mevlânâ unvânlı eserini Celâl Nürî Bey'in İctihâd sahîfelerinde "Cezbegîr Muhyiddîn-i Arabî ve bîçâre Celâleddîn-i Rûmî gibi dervîşler nerede, Muhammedü'l-emîn gibi şehsüvârân-ı meydân-ı icrâat nerede" demiş olmasına hiddetlendiği için yazdığını, "vâzu'uddîn Muhammedü'l-emîn-i Arabî hazretlerini yükseltmek için Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî hazretlerini alçaltmaktan başka bir yol, hem daha müsîb, hem daha müstahsen bir yol" bulunabileceğini yine o eserinde beyân ediyor. Fakat oradaki ifâdesi hilâfına olarak burada Bahâilîği yükseltmek için, Hristiyanlığı da Müslümânlığı da alçaltmaya çalışmaktan geri durmuyor. Ancak her nedense Musevilîğin Eriha'ya duhûlü ve arz-ı Ken'an'ı istilâsı esnâsında hayvânâta varıncaya kadar yapılan katliâmları meskûtün anh bırakıyor." (Tâhirü'l-Mevlevî, 1340a, s. 168)

Dilmestî-i Mevlânâ'yı eleştiren yazarlardan biri de *Cerîde-i Sûfiyye Mecmuası*'nın başmuharriri Ali Fuad'dır (ö. 1919). Altı bölüm olarak tefrika edilen bu eleştiri yazıları mecmuanın 77 ile 84. sayıları arasında neşredilir (Mesnevihan Ali Fuad, 1329a-f). Tâhirü'l-Mevlevî'nin eleştirisinden farklı olarak *Dilmestî-i Mevlânâ*'nın tamamının değerlendirildiği bu tenkit yazılarında kitabın Mevlânâ ve tercümeleri ile ilgili bölümü, söz konusu yazıların ilk ikisinde ele alınmıştır. Ali Fuad, Abdullah Cevdet'i kitapta Mevlânâ'nın "itikadını tahrîb ve tagayyüre uğraşmakla" (Mesnevihan Ali Fuad, 1329b, s. 321) suçlamaktadır. Zira Abdullah Cevdet, kitabında Mevlânâ'ya atfettiği ama kime ait olduğu bilinmeyen "سر به زمین دم بخوا میکند/کوی عبادات خدا میکند" beytini delil göstererek Mevlânâ'nın "âheng-i İslam'a yeni bir nota vermiş" olduğunu iddia ediyordu. Bu, Mevlânâ'nın namaz gibi ibadetlere önem vermediğini, "vecibesiz, müeyyidesiz" bir din anlayışını savunduğunu göstermek amacını taşımaktaydı. Ali Fuad, aslında bu kitaba herhangi bir eleştiri yazma niyetinde olmadığını ama Abdullah Cevdet'in "İslamiyetin rûkn-i aslîsi" olan namazı hedef alması üzerine bu yazıları kaleme aldığını belirtir:

“Bütün teceddüdât oldu bitti de şimdi salât hakkında menfi notalara mı ihtiyâc kaldı.” (Mesnevihan Ali Fuad, 1329a, s. 303)

Son olarak; gerek önemli tenkit noktalarını içermesi ve gerekse üslubu açısından önemli bulduğumuz Tâhirü'l-Mevlevî'nin *Dilmestî-i Mevlânâ* eleştirisinin metnini burada vermek uygun olacaktır:

Dilmestî-i Mevlânâ Kitâbı Hakkında

İctihâd sâhibi Abdullah Cevdet Bey'in sûreti geçen nüshada münderic bir tezkeresi ve Dilmestî-i Mevlânâ unvânlı eserinden bir adedini göndermesi üzerine kitâbı okuyup bazı şeyler yazacağımı va'd eylemiştim. İşte o va'adi ifâya çalışıyorum.

Dilmestî-i Mevlânâ ince bir kağıdda matbû 128 sahîfelik bir eser ki Gazâlî'de Marifetullâh, Rubâiyyât-ı Gazâlî, Örfî'de Şiir ve İrfân lâhikalarını, Veled Çelebi Efendi'nin de “Üstâd-ı bâ-kifâyet ve hekîm-i bülemlend-himmet Hazret-i Abdullah Cevdet” kelimât-ı müseccasıyla başlayan bir mektûbunu hâvî.

Hakkında ayrıca beyân-ı mütâala edeceğim mukaddime ve hâtimesinden anlaşıldığına göre bu kitâbın 25 sahîfesi eş'âr-ı Mevlânâ tercümesi imiş.

“Semâ kâsesinde Ey Allâh, güneşin altın şarâbını içiyorsun, geceleri zümrütten bir kâse içinde kamerin ziyâlarını içiyorsun; ben muhayyilemin muşâ'şa bir eser-i san'atı olan tırâşide bir elmâs kâse içinde senin şarâb-ı fikretini içiyorum, Allâh Allâh! Rûhunu içiyorum”

fıkrasıyla başlayan bu sahîfeler, bazı şâirâne parçaları hâvî olmakla beraber:

“Allâh gecelerin sükûnu içinde Celâdeddîn'in rûhuna dedi ki: pek çok tevlid ettim. Sence dâimâ mechûl kalacak derin tasavvurlarda bulundum. Benim hazînelerimden, benim mabedlerimden, sarâylarımdan ne haberin var?”

gibi garîb ve lisân-ı Mevlânâ'dan sudûru müsteb'id sözleri de ihtivâ ediyor. Ma'lûmdur ki mütercem bir eser hakkında doğruca söz söyleyebilmek; o eserin aslını görmeye mütevakkıftır. Bu parçaların aslı olmadığı -yanlış telakkî buyurulmasın- mütercemün anh olan ebyât-ı Fârisiyye kitâbda bulunmadığı için abd-i âciz fikarât-ı mütercemeyi Cenâb-ı Pîr'in kelimâtı diye kabûle cesâret edemiyorum. Hattâ benim açıkça söylediğim bu fikri; âsâr-ı Mevlânâ-yı benden pek iyi bilen Veled Çelebi Efendi de:

“Ey temelli ilim ve fazîlet sâhibi üstâd! Te'mîn ederim ki siz aynı zamanda gâyet hassâs bir şâirsiniz. Mevlânâ'ya Arabistân çöllerinde nagmeperdâzlık etmeniz eyyâm-ı cevânide berây-ı tahsîl Şâm'ı teşrihlerinde inşâd eyledikleri eşârın tercümesi zannolunur. Kezâlik diğer âlî ve rakîk hayâllerinizin de Dîvân-ı Kebîr'de metnini bulmak güç değildir.”

diye te'villi bir sûrette ifâde ediyor. Sonra güftâr-ı Mevlânâ'dan bazılarının tercümesi sandığım sözlerde de zuhûller mevcûd. Meselâ fikarât-ı müterceme meyânında:

“Allah sen kudûm çalcısın, biz senin vurarak çaldığın kudûmleriz. Biz neyleriz, sen nefhasın. Sen terennüm eden rûhsun. Biz senin sözlerini aynen sana tekrâr ve îade eden aks-i sadâyız.”

parçası görüüyor. Zannıma göre bu sözler, Mesnevî'nin cild-i evvelindeki:

Mâ çü cengîm u tü zahme mîzenî Zârî ez-mâ ney zârî mîkonî

Mâ çü nâyîm u tü nevâ der-mâ zi-tust Mâ çü kûhîm u sadâ der-mâ ez-tust

beyitlerinin tercümesi olacak. Zehâbım doğru ise o beyitlerin meâli şu sûretle nakl edilmeli idi ki tercüme dürüst olabilsin:

“Biz çeng denilen çalgı gibiyiz ki muzrâb vuran sensin. O hâlde işidilen inilti bizden değildir. Sazı çaldığın için inleyen sensin, demektir. Kezâ biz ney gibiyiz ki nevâmız senden, dağ gibiyiz ki sadâmız, yani bizdeki aks-i savt sendendir.”

Şu tercümelerdeki farklar ve onlardaki “heme Ost, heme ez-Ost” nükteleri nazar-ı dikkate alınmasa bile ayrı ayrı iki tarab aleti olan kudûm ile çengi birleşdirerek âheng-i manâyî ihlâl edebilecek bir nevâ husûle getirir sanırım.

Abdullah Cevdet Bey gibi lisân-âşinâ bir zâtın kudûm ile çengi ayırt edemeyecek kadar Farisî-nâdân olmasına ihtimâl veremediğim için bu tercümelerin, aslından değil, Fransızca veya İngilizce'ye menkûlünden yapılmış olması hâtırına geldi.

Zannımda musîb isem mütercimim bir kere de asıllarını bulup gözden geçirmesi ve fıkârât-ı müterceme ile bi't-tatbîk lâzım gelen ta'dilâtı ictihâd ile neşr eylemesi -hakkında hüsn-i hüremet-perverde ettiğini söylediği- Cenâb-ı Pîr'e bir hizmet-i meşkûre îfâ eylemek olur.

Hangi Gazâlî'nin olduğunu bilemediğim için Marifetullâh ve Rubâiyyât tercümeleri için de bu mutâlaa vârid ve lâ-büddür.

Tâhirü'l-Mevlevî

Sonuç

Dilmestî-i Mevlânâ Abdullah Cevdet'in Mevlânâ'yı müdafaa etmek amacıyla kaleme aldığı bir eserdir. Celâl Nuri'nin, “Zât-ı Hazret-i Muhammed” adlı bir makalesinde Mevlânâ için sarf ettiği “meczip” ifadesi eserin yazılış sebebidir. Celâl Nuri aynı makalede İbnü'l-Arabî için de kullandığı bu sözü Hz. Peygamber'in dehâsını övmek amacıyla kullanmıştır. Dönemin muhafazakâr yazarları tarafından herhangi bir eleştiriye maruz kalmayan bu ifadeler, sadece Abdullah Cevdet'in dikkatini çekmiş; kendi iddiasına göre, Mevlânâ'ya duyduğu “hayrâniyetin” bir ifadesi olarak Mevlânâ'dan tercüme ettiği kimi şiirleri önce *İctihâd Dergisi*'nde tefrika etmiş, ardından bunları bir kitap hâlinde neşretmiştir.

Mevlânâ ve İbnü'l-Arabî hakkındaki olumsuz sözlere sessiz kalan muhafazakâr yazarlar, Celâl Nuri'nin adı geçen makalesini daha ağır şekilde eleştirdiler. Bunun nedeni ise, makalede daha Hz. Peygamber'in dehası pozitivist bir anlayışla, yani vahyi

dışlayan bir bakış açısıyla ele alınmıştı. Bu yüzden makalede Abdullah Cevdet'in görmediği, belki de görmek istemediği ama diğer yazarların gördüğü daha ciddi problemler vardı.

Abdullah Cevdet'in *Dilmestî-i Mevlânâ'sı* her ne kadar Mevlânâ'dan seçilen bazı şiirlerin tercümesi iddiasını taşısa da muhteva olarak değerlendirildiğinde bazı sözlerin Mevlânâ'ya isnat edilmesi mümkün görünmemektedir. Celal Nuri'nin olumsuz ifadelerine karşı bir müdafaa olarak takdim edilen *Dilmestî-i Mevlânâ*, yukarıdaki eleştirilerden de anlaşıldığı üzere, aslında bir müdafaadan çok Abdullah Cevdet'in "kendi zannınca yâr" olduğu bir Mevlânâ imajıdır. Diğer bir ifadeyle; kitapta Mevlânâ'yı müdafaa olarak ileri sürülen fikirlerde açık bir tahrifat söz konusudur. Mevlânâ'ya atfen verilen ifadelerin bir kısmı Mevlânâ'ya ait değildir, bazıları da açık bir şekilde çarpıtılmıştır. Önce "eş'âr-ı Mevlânâ tercümesi" olarak neşredilen eser, muhtemelen bu tür eleştirilerin etkisiyle, Abdullah Cevdet tarafından yıllar sonra "Mevlânâ adaptasyonu" şekline dönüşecekti. Halbuki A. Kadir'in başarılı bir adaptasyon örneği olarak kabul edilen *Bugünün Diliyle Mevlânâ*⁸ kitabıyla karşılaştırıldığında *Dilmestî-i Mevlânâ*'nın bir adaptasyon olduğunu söylemek de güçtür.

⁸ Ön sözünü Abdülkadir Gölpinarlı'nın yazdığı kitaptaki şu cümleler bir adaptasyonun nasıl olması gerektiğini ve temel ilkelerini açıkça ortaya koyar: "A. Kadir'in bu yenileştirmelerinde, en mühim nokta, asıllarına harfi harfine uygun olmasını sağlamış bulunmasıdır. Hatta şair, bunun için her şiirin başına, Farsça aslının ilk beytini yazmış, karşılaştırmak isteyenlere kolaylık göstermiştir. Şiirlerin bir beyti, A. Kadir'de bazı kere bir, bazı kere üç beş mısra olmuş, fakat o, hiçbir vakit, ana fikri alıp onu yeniden, bir başka tarzda şiirleştirmek yolunu tutmamış, daima asla sadık kalmıştır." bk. (A. Kadir, 2022, s. 11.)

Kaynaklar

- Buzpınar, Ş. T. (2008). Celal Nurî'nin batılılaşma ve İslam anlayışları üzerine notlar. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, (16-17), 215-232.
- Cevdet, A. (1329a). *Dilmestî-i Mevlânâ I. İctihâd Dergisi*, 4 (84), 1857-1860.
- Cevdet, A. (1329b). *Dilmestî-i Mevlânâ II. İctihâd Dergisi*, 4 (85), 1874-1876.
- Cevdet, A. (1329c). *Dilmestî-i Mevlânâ III. İctihâd Dergisi*, 4 (86), 1898-1902.
- Cevdet, A. (1908). *Târîh-i İslâmiyyet. Kütübhone-i İctihâd.*
- Cevdet, A. (1914). *Rubâiyyât-ı Hayyâm ve Türkçe tercümeleri. Matbaa-i Hayriyye ve Şürekâsı.*
- Cevdet, A. (1919). *İctihâd Mahkeme-i Cezâda. İctihâd Dergisi*, 15 (138), 2921.
- Cevdet, A. (1921). *Dilmestî-i Mevlânâ ve Gazâlî'de Marifetullah, Rubaiyyât-ı Gazâlî ve Örfî'de Şiir ve İrfân. Kütübhâne-i İctihâd.*
- Cevdet, A. (1922). *Mezheb-i Bahâullah-Dîn-i Ümem. İctihâd Dergisi*, 17 (144), 3015-3017.
- Cevdet, A. (1930). *Mevlâna, mütefekkir ve şair. İctihâd Dergisi*, 26 (309), 5513-5515.
- Cevdet, A. (2014). *Dilmestî-i Mevlânâ (Erdoğan Erbay vd., Ed.). Çizgi Kitabevi.*
- İskilipli Mehmed Atıf. (1340). *Tabakât-ı Müctehidîn. Mahfil Dergisi*, 2 (21), 142-143.
- Kam, F. (1329a). *Târîh-i İstikbâl-Celal Nurî Bey I. Sebîlürreşâd*, 11 (283), 358-361.
- Kam, F. (1329b). *Târîh-i İstikbâl-Celal Nurî Bey II. Sebîlürreşâd*, 12 (287), 4-7.
- Konuk, A. A. (2006). *Mesnevî-i Şerîf Şerhi (C. 3). Kitabevi Yayınları.*
- Lombroso, C. (1891). *The Man of Genius (W. Scott, Çev.). C. Scribner's Sons.*
- Manastırlı İsmail Hakkı. (1325). *Târîh-i İslâmiyyet. Sırât-ı Müstakîm* 3 (72), 305-307.
- Meriçboyu, Abdülkadir. (2002). *Bugünün Diliyle Mevlânâ. Say Yayınları.*
- Mesnevihan Ali Fuad. (1329a). *Menfi Notaya Müsbet ile Cevab. Cerîde-i Sûfiyye*, 3 (77), 301-303.
- Mesnevihan Ali Fuad. (1329b). *Menfi Notaya Müsbet ile Cevab* 3. *Cerîde-i Sûfiyye*, 3 (79), 319-321.
- Mesnevihan Ali Fuad. (1329c). *Müteselsil Cevablarım* 4. *Cerîde-i Sûfiyye*, 3 (80), 331-333.
- Mesnevihan Ali Fuad. (1329d). *Müteselsil Cevablarım* 5. *Cerîde-i Sûfiyye*, 3 (81), 342-343.
- Mesnevihan Ali Fuad. (1329e). *Müteselsil Cevablarım* 6. *Cerîde-i Sûfiyye*, 3 83, 362-363.

- Mesnevihan Ali Fuad. (1329f). Mütessesil Cevablarım 7. Cerîde-i Sûfiyye, 3 (84), 371-372.
- Mevlânâ Celâleddîn. (1378). Külliyyât-ı Şems ya Dîvân-ı Kebîr (Bediüzzamân Firûzânfer, Haz.). Çaphâne-i Sipîhr.
- Nurî, C. (1327a). İctimâiyyât: İslâmda Vücûb-i Teceddüd. İctihâd Dergisi, 3 (39), 970-973.
- Nurî, C. (1327b). İctimâiyyât: İslâmda Vücûb-i Teceddüd 2. İctihâd Dergisi, 3 (40), 983-989.
- Nurî, C. (1327c). İctimâiyyât: İslâmda Vücûb-i Teceddüd 3. İctihâd Dergisi, 3 (41), 1000-1002.
- Nurî, C. (1329a). Târih-i İstikbâl I: Mesâil-i Fikriyye. Yeni Osmanlı Matbaa ve Kütüphanesi.
- Nurî, C. (1329b). Zât-ı Hazret-i Muhammed, Hazret-i Peygamber'in Dehası. İctihâd Dergisi, (82), 1803-1809.
- Nurî, C. (1329c). Muâzırlara Cevâbım. Hürriyet-i Fikriyye, (2), 2-5.
- Reşid, A. (1329). Hazret-i Mevlânâ Celâleddîn Rûmî. Cerîde-i Sûfiyye, (3/75), 280.
- Suâd, A. (1329a). Tenkîd ve Takrîz: Zât-ı Hazret-i Muhammed Makalesine Mûteallik Celâl Nurî Beyefendi'ye. Sebîlürreşâd, 11 (282), 342-345.
- Suâd, A. (1329b). "Vicdân-ı İslâm: Zât-ı Hz. Muhammed Makalesi Münâsebetiyle Celâl Nurî Bey'e İkinci Hitâb", Sebîlürreşâd 11 (283), 361-363;
- Suâd, A. (1329c). İntikâd: Zât-ı Hz. Muhammed Celâl Nurî Bey'e Üçüncü Hitâbım. Sebîlürreşâd, 11 (286), 414-418.
- Tâhiru'l-Mevlevî. (1340a). Mahfil-i Edebî: Doktor Abdullah Cevdet Bey'in Bir Tezkeresi. Mahfil Dergisi, 2 (21), 157-158.
- Tâhiru'l-Mevlevî. (1340b). Benî Kureyza Meselesi. Mahfil Dergisi, 2 (22), 167-172.
- Tâhiru'l-Mevlevî. (1340c). Dilmestî-i Mevlânâ Kitâbı Hakkında. Mahfil Dergisi, 2 (22), 172-173.
- Uludağ, S. (2003). Meczip. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (C. 28, s. 285-286). TDV Yayınları.

Etik Kurul İzni	<i>Bu çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir. Yaşayan hiçbir canlı (insan ve hayvan) üzerinde araştırma yapılmamıştır. Makale edebiyat sahasına aittir.</i>
Çatışma Beyanı	<i>Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile arasında mali çıkar çatışması bulunmadığını beyan eder.</i>
Destek ve Teşekkür	<i>Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.</i>
